

Katarzyna Niziołek

Tytuł: ***Tożsamość matryoszki. Złożoność tożsamości jednostki we współczesnym świecie***

Cele: uczestnicy wiedzą co to jest tożsamość indywidualna i zbiorowa oraz jak tworzy się tożsamość międzykulturowa; dostrzegają przemiany tożsamości charakterystyczne dla współczesnego świata; potrafią poddać refleksji własną tożsamość

Grupa docelowa: młodzież w wieku 15-19 lat (uczniowie szkół ponadgimnazjalnych)

Metody/techniki: test socjologiczny, dyskusja, praca z tekstem (poszukiwanie odpowiedzi na pytania), łączenie terminów i definicji, praca plastyczna, burza mózgów, praca indywidualna, praca grupowa

Czas trwania: 2 x 45 minut

Materiały: kartki papieru, pisaki, karty pracy z cytatami z wystawy i pytaniami, puzzle z terminami i ich definicjami, karty pracy z figurą matryoszki

Przebieg warsztatu:

1. Test Dwudziestu Twierdzeń (15 minut)

Ćwiczenie oparte jest na popularnym narzędziu socjologicznym, służącym do opisu tożsamości jednostki (wymyślonym przez Manforda Kuhna w latach 50. XX w.). Polecamy uczestnikom warsztatu, by na kartkach, na górze strony, zapisali pytanie *Kim jestem?*, a pod spodem punkty od 1 do 20. Przy każdym punkcie powinni z kolei zapisać swoje odpowiedzi na to pytanie. Np. *Jestem kobietą. Jestem Polką. Jestem uczennicą.* itd. Po wykonaniu tej części zadania należy zwrócić uwagę uczestników na różnorodność pojawiających się odpowiedzi. Mogą one dotyczyć: wyglądu (np. *Jestem wysoka.*), cech osobowości (np. *Jestem pracowita.*), ról społecznych (np. *Jestem wolontariuszką.*), przynależności do grup społecznych (np. *Jestem punkową.*), narodu (np. *Jestem Polką.*) lub innych zbiorowości (np. *Jestem białostoczką.* albo *Jestem Europejką* albo *Jestem człowiekiem.*). Prosimy uczestników, by podliczyli, ile odpowiedzi odwołuje się do ich indywidualnych charakterystyk, a ile wiąże się z ich przynależnością do różnych grup, zbiorowości lub kategorii społecznych (wyznaczających ich społeczne role). Zwykle przeważają te drugie – to znaczy, że osoby takie określają się głównie poprzez swoje społeczne przynależności. Więcej odpowiedzi pierwszego typu sugeruje z kolei przewagę indywidualizmu. Pytamy

uczestników, czy wśród ich wskazań znalazły się takie, które wiążą się z ich pochodzeniem etnicznym lub narodowym albo przynależnością państwową.

2. Dyskusja (10 minut)

W kolejnym kroku wspólnie z uczestnikami zastanawiamy się, jakie miejsce w naszym postrzeganiu siebie zajmuje utożsamianie się z jakąś grupą rasową, narodową, etniczną, religijną, językową. Są to tradycyjne korelaty tożsamości, które w dobie globalizacji podlegają sprzecznym procesom – jednocześnie osłabieniu i wzmocnieniu. Z jednej strony coraz ważniejsza staje się przynależność do mniejszych i bardziej efemerycznych grup opartych na pewnych cechach wspólnych, takich jak: zawód, zainteresowania, poglądy itp., nazywanych przez socjologów neoplemionami¹. Z drugiej zaś coraz wyraźniejsza, także wśród młodych ludzi, jest potrzeba identyfikacji z narodem (lub grupą etniczną) – jego historią, kulturą, religią. W skrajnych przypadkach ta druga tendencja prowadzi może do wykształcenia postaw nacjonalistycznych, a nawet neonazistowskich, i poszukiwania przynależności do destrukcyjnych grup lub ruchów społecznych.

3. Kim jestem? (20 minut)

Wykorzystując wypowiedzi bohaterów wystawy, przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkujących w Polsce, przyglądamy się różnym sposobom prezentacji przez nich ich tożsamości – odpowiedziom, jakie udzielili na pytanie „Kim jestem?”. Podczas tego ćwiczenia uczestnicy mogą pracować indywidualnie, w parach lub małych grupach, dlatego konieczne jest wspólne podsumowanie efektów pracy.

Pytania do uczestników warsztatu:

- Do jakich kategorii odnoszą się cytowane osoby?
- Czy wszyscy wskazują na swoje pochodzenie narodowe lub etniczne? Czy eksponują swój mniejszościowy status? Dlaczego?
- Czy wskazują na związek z Polską?
- Jakie miejsce w przytoczonych wypowiedziach zajmuje religia?

Zawartość karty pracy:

1. [mniejszość białoruska] Nazywam się Ilona Karpiuk, po mężu Dąbrowska. Mam dwadzieścia dziewięć lat. Jestem mamą półrocznego dziecka.
2. [mniejszość czeska] Nazywam się Wiera Pospiszył. Jestem kobietą narodowości polskiej i czeskiej. Mam pięćdziesiąt pięć lat. Jestem emerytowanym nauczycielem mieszkającym w Żelowie.
3. [mniejszość karaimska] Nazywam się Mariola Abkowicz, jestem Karaimką wyznania karaimskiego. Pochodzę z Polski. Mam czterdzieści siedem lat.

¹ Michel Maffesoli, 2008, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, PWN.

4. [mniejszość kaszubska] Nazywam się Brunon Synak. Mam sześćdziesiąt osiem lat. Jestem mężczyzną, Kaszubą narodowości polskiej, wyznania rzymskokatolickiego.
5. [mniejszość litewska] Nazywam się Robert Wiaktor. Jestem mężczyzną narodowości litewskiej, katolikiem. Mam trzydzieści jeden lat.
6. [mniejszość łemkowska] Nazywam się Olena Duć-Fajfer, jestem kobietą narodowości łemkowskiej. Równocześnie zajmuję się Łemkami naukowo i reprezentuję ich politycznie w Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Dużo piszę – po łemkowsku i o Łemkach. Mam pięćdziesiąt jeden lat. Jestem wyznania prawosławnego.
7. [mniejszość niemiecka] Nazywam się Joanna Hessa. Jestem kobietą narodowości polsko-niemieckiej. Mam dwadzieścia trzy lata. Pochodzę z Polski.
8. [mniejszość ormiańska] Nazywam się Adam Terlecki. Jestem mężczyzną z krwi i kości. Mam sześćdziesiąt cztery lata. Od dwudziestu jeden lat prezesuję Ormiańskiemu Towarzystwu Kulturalnemu w Krakowie. Jestem narodowości polsko-ormiańskiej albo ormiańsko-polskiej. Czuję się zarówno Polakiem, jak i Ormianinem, albo Ormianinem i Polakiem, w zależności od tego, gdzie przebywam.
9. [mniejszość romska] Jestem kobietą pochodzenia romskiego, obywatelką Polski. Mam trzydzieści trzy lata. W tej chwili pracuję jako Pełnomocnik Wojewody Małopolskiego do Spraw Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Zajmuję się mniejszościami narodowymi i etnicznymi.
10. [mniejszość rosyjska] Nazywam się Andrzej Romańczuk, mam trzydzieści siedem lat. Jestem narodowości rosyjskiej, wyznania prawosławnego. Urodziłem się w Polsce. Jestem dziennikarzem oraz społecznikiem – działaczem organizacji społeczno-kulturalnej mniejszości rosyjskiej w Polsce. Z zamiłowania zajmuję się historią naszej mniejszości w tym kraju.
11. [mniejszość słowacka] Nazywam się Agata Jędrzejczyk. Jestem kobietą narodowości słowackiej. Mam trzydzieści trzy lata.
12. [mniejszość śląska] Nazywam się Aleksander Uszok. Pochodzę z Polski, jestem narodowości śląskiej [podkreślenie – KN]. Mam trzydzieści cztery lata. Jestem żonaty. Katolik.
13. [mniejszość tatarska] Nazywam się Dariusz Szehidewicz. Jestem mężczyzną narodowości polskiej. Mam czterdzieści dwa lata. Jestem żonaty, mam dwójkę dzieci. Jestem muzułmaninem.
14. [mniejszość ukraińska] Nazywam się Sławomir Sawczuk, jestem czterdziestoletnim mężczyzną. Mam żonę i syna. Pochodzę z Polski. Jestem wyznania prawosławnego.

15. [mniejszość żydowska] Nazywam się Klaudia Klimek. Jestem kobietą narodowości polskiej. Mam dwadzieścia trzy lata. Jestem socjologiem z Krakowa. Osobą wolną i kreatywną. Aktywnie udzielam się w środowisku żydowskim; jestem w zarządzie Stowarzyszenia Czulent.

Odpowiedzi:

- Do jakich kategorii odnoszą się cytowane osoby? *Cytowane osoby odnoszą się do takich kategorii, jak: płeć, wiek, stan cywilny, posiadanie dzieci (bycie matką/ojcem), wyznanie, wykonywany zawód/zajęcie, narodowość, obywatelstwo, pochodzenie etniczne, zainteresowania, miejsce zamieszkania.*
- Czy wszyscy wskazują na swoje pochodzenie narodowe lub etniczne? Czy eksponują swój mniejszościowy status? Dlaczego? *Nie wszyscy, ale w większości tak. Dla przedstawicieli mniejszości podkreślanie swojego pochodzenia jest ważne przez wzgląd na dążenie do kultywowania tradycji swojej grupy i obronę jej interesów wobec grupy dominującej. W tym miejscu warto zwrócić uwagę uczestników, że narodowość śląska formalnie nie istnieje. Mniejszość śląska jest traktowana zwykle jako grupa etniczna (ponieważ nie posiada własnego państwa), a na gruncie prawa w ogóle nie jest kwalifikowana jako mniejszość, co jest przyczyną konfliktów z państwem polskim. Sytuacja jest tym bardziej skomplikowana, że część ślązaków utożsamia się z mniejszością niemiecką, część zaś wykazuje silne dążenia państwowotwórcze i separatystyczne. Również Kaszubi nie stanowią w świetle polskiego prawa mniejszości etnicznej, ale są jedyną grupą regionalną z uznanym prawnie odrębnym językiem – kaszubskim.*
- Czy wskazują na związek z Polską? Jak go definiują? *Tak, często mówią, że są narodowości polskiej, mają polskie obywatelstwo lub polskie pochodzenie, wskazują na swoje mieszane korzenie (np. narodowość polsko-niemiecka, narodowość polska i czeska, Polak i Ormianin albo Ormianin i Polak) lub na Polskę jako miejsce urodzenia.*
- Jakie miejsce w przytoczonych wypowiedziach zajmuje religia? *Religia pojawia się tylko w niektórych wypowiedziach. Należy zwrócić uwagę uczestników warsztatu, że narodowość czy etniczność niekoniecznie muszą wiązać się z konkretnym wyznaniem, np. nie każdy Rosjanin musi być prawosławny.*

Przytoczone fragmenty wypowiedzi bohaterów wystawy, choć krótkie, bardzo dobrze ilustrują **złożoność** wpisaną w tożsamość wielu mieszkańców Polski. Są więc dobrym punktem wyjścia do rozmowy o tożsamości międzykulturowej.

4. Pojęcia (10 minut)

Wprowadzamy pojęcia tożsamości indywidualnej, zbiorowej i międzykulturowej. Możemy posłużyć się techniką puzzli: na osobnych karteczkach umieszczamy terminy, na osobnych ich definicje – zadanie uczestników polega na ich wzajemnym przyporządkowaniu. Uczestnicy pracują w parach (przygotowujemy wcześniej tyle kompletów puzzli, ile jest par uczestników).

Tożsamość indywidualna to wyobrażenie każdego człowieka o tym, kim jest, oparte na jednostkowych cechach zewnętrznych, psychologicznych i intelektualnych, a także rolach, jakie jednostka pełni w społeczeństwie.

Tożsamość zbiorowa to poczucie wspólnoty i identyfikowanie się ze zbiorowością (np. narodem, subkulturą, ruchem społecznym); definiowanie zbiorowości, do której się przynależy jako „my” oraz zaznaczanie jej odrębności względem otoczenia („oni”).

Tożsamość międzykulturowa to wytwarzająca się w relacji z wieloma różnymi kulturami otwartość na dialog; tożsamość indywidualna konstruowana w oparciu o świadome uczestnictwo w różnych porządkach kulturowych (w kulturze lokalnej, narodowej, globalnej lub w kulturach kilku grup narodowych/etnicznych), czerpanie z różnych kultur.

5. Matrioszka (20 minut)

Przywołujemy bardziej obrazowe (metaforyczne) ujęcie tożsamości międzykulturowej zaproponowane przez włoskiego literata Claudio Magrisa:

Autentyczna tożsamość przypomina matrioszkę: jedna zawiera w sobie drugą i sama z kolei mieści się w większej. Bycie Lombardczykiem ma sens jedynie wtedy, kiedy jest się i czuje również Włochem, a to oznacza także bycie Europejczykiem. Nasza tożsamość jest zarazem regionalna, narodowa – nie licząc wszystkich domieszek, które łamią sztywne reguły gry – i europejska [...]².

Rozdajemy uczestnikom karty pracy ze schematyczną figurą matrioszki. Prosimy by wrysowali i wpisali w nią swoje tożsamości. Np. *białostoczanka, Podlasianka, Polka, Europejka, „obywatelka świata”*. Wypełnienie matrioszki jest całkowicie zależne od uczestników. Nic nie narzucamy, obserwujemy uczestników przy pracy i staramy się wyłapywać niuanse (*domieszki*, o których pisze Magris), np. jeśli wewnątrz matrioszki pojawią się dwie mniejsze figury, symbolizujące złożoność tożsamości (wieloetniczne pochodzenie, sytuacja migranta itp.). Gotowe matrioszki wywieszamy na ścianie lub tablicy. Pozwalamy uczestnikom się im przyjrzeć, zachęcamy do wzajemnych pytań i wyjaśnień.

6. Metafory i symbole (15 minut)

Nawiązując do wcześniejszego zadania i podsumowując warsztat, pytamy uczestników, czym są wykonane przez nich matrioszki (przykładowe odpowiedzi: metaforą, symbolem, reprezentacją doświadczenia, portretami, działami sztuki). Inicjujemy burzę mózgów na temat innych metafor, symboli lub bohaterów o złożonej (międzykulturowej) tożsamości, znanych uczestnikom z literatury, sztuk plastycznych, filmu lub innych obszarów kultury (np. wieża Babel, esperanto, instalacja „Pozdrowienia z Alej Jerozolimskich” Joanny Rajkowskiej, flagi dla Australii, Palestyny i Nowej Zelandii zaprojektowane przez Hundertwassera,

² Claudio Magris, 2011, *Tożsamość to matrioszka: suma spotkań i opowieści*, Herito. Dziedzictwo, kultura, współczesność, Nr 2, s. 20-26.

bohaterka komiksów i filmu „Persepolis”, a jednocześnie ich autorka Marjane Satrapi). Zachęcamy uczestników również do przedstawienia własnych pomysłów. Prawdopodobnie pojawią się takie skojarzenia, jak: tygiel, kot, skrzyżowanie, laboratorium, węzeł, mozaika, tęcza. Możemy przygotować wcześniej także kilka własnych propozycji i przedstawić je w formie slajdów. Podkreślamy znaczenie metafor w poznawaniu i opisywaniu złożoności świata społecznego i człowieka jako istoty społecznej.